

МАДАНИЯТ ВА САҢЪАТ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО | JOURNAL OF CULTURE AND ART

АБДИРАСИЛОВ Сунатулла Файзуллаевич

*Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети
“Тасвирий санъат” кафедраси профессори*

МАМАТОВ Илёсжон Илхомович

*Қўқон давлат педагогика институти
“Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” кафедраси
ўқитувчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13983319>*

БАДИЙ ТАЪЛИМДА ТАСВИРИЙ САҢЪАТНИНГ МАНЗАРА ЖАНРИНИ ПАЙДО БЎЛИШИ, ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу илмий мақола «Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» таълим йўналиши талабалари ва ўқитувчилари учун мўлжалланган бўлиб, унда манзара жанрини пайдо бўлиши, шаклланиши ва тарихий ривожланиши, манзара тушунчасини таърифи берилган, манзара жанрида чет эл (Миср, Юнон, Рим), Япония, Хитой ва голланд, англия, франция ва рус рассомлари ижодий ишлари таҳлили батафсил ёритилган, манзара жанрида ўқитиш синфлари, бадий мактабларини асосчилари каби масалалар ўз аксини топган. Бадий таълимда тасвирий санъатнинг манзара ишлашнинг амалий методик жиҳатдан бажаришида талабани мукамал ўзлаштиришига ёрдам беради.

Калит сўзлар: манзара, стаффаж, манзара жанри, композиция, рассомлик мактаби, натурадан тасвирлаш, пленер, ўқув амалиёти, бадий таълим.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЖАНР ПЕЙЗАЖА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья предназначена для студентов направления «Изобразительное искусство и инженерная графика» и преподавателей, в рамках которого появляется жанр пейзажа становление и историческое развитие, определено понятие пейзажа, подробно освещен анализ творчества зарубежных художников пейзажного жанра (Египет, Греция, Рим), Японии, Китая и Голландии, Англии, Франции и России, освещены такие вопросы, основатели классов, художественных школ жанра пейзажа. В художественном образовании помогает студентам совершенствовать владение изобразительным искусством при практическом методическом выполнении пейзажных работ.

Ключевые слова: пейзаж, стаффаж, жанр пейзажа, композиция, школа живописи, рисование с натуры, пленэр, учебная практика, художественное образование.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LANDSCAPE GENRE OF FINE ARTS IN ART EDUCATION

ANNOTATION

This scientific article is intended for students of the direction "Fine Arts and Engineering Graphics" and teachers, within which the genre of landscape appears formation and historical development, the concept of landscape is defined, the analysis of the work of foreign artists of the landscape genre (Egypt, Greece, Rome), Japan, China and Holland, England, France and Russia is covered in detail, such issues are covered, the founders of classes, art schools of the landscape genre. In art education helps students improve their mastery of fine art in the practical methodical implementation of landscape works.

Key words: landscape, staffage, landscape genre, composition, painting school, drawing from life, plein air, educational practice, art education.

Манзарани тасвирлаш рассомлар учун тасвирий санъатнинг энг кенг тарқалган ва сеvimли жанрларидан бири ҳисобланади. Рассом бевосита манзара жанрида ишламаса ҳам, у ёки бу тарзда унинг асарларида табиат мотивлари мавжуд. Бошқа жанр сингари, манзара ҳам ўзига хос ривожланиш тарихига эга, турли хил ўзгаришлар бўлиб улар “кичик жанрлар” га бўлинади.

“**Манзара**” тушунчаси нимани ўз ичига олади ва бу жанр тасвирий санъат тарихида қандай пайдо бўлган? Луғатда [1] манзара ибораси (французча, “paysage”, “pays” - “мамлакат, худуд”; лотинча “pagus” - “қишлоқ, овул”; инглизча “landscape”; немисча “landshaft” - тасвирий санъат жанри, асосан дастгоҳли рангтасвир ва графика, табиий ёки инсон томонидан ўзгартирилган табиатнинг тасвири, муайян муҳит, манзараларнинг характери, тоғлар, ўрмонлар, далалар, шаҳарлар, тарихий обидалар турлари, ўсимликнинг барча бойликлари ва хилма-хиллигини англатади. Манзарада муҳим кўриниши рассом томонидан танланган натураси ёки композицияси (идеал) табиат мотиви бўлиб, у гўё асарнинг “асоси”га айланади. Манзара композициясидаги кичик сюжетли сахналардаги одамлар ёки ҳайвонларнинг алоҳидаги фигуралари - муҳим ўринга эга эмас, уларни *стаффаж* деб аташади, яъни манзарани тўлдириш ва жонлантириш воситаси ҳисобланади. Тасвирланадиган асарнинг ҳақиқий маркази - бу бизни ўраб турган табиат дунёси, у билан инсон ҳамжиҳатликда ва монандликда яшайди.

Шу билан бирга, табиат тасвирларида рассомнинг дунёқараши ва унинг даври, табиат дунёни идрок этишнинг миллий, тарихий жиҳатдан аниқланган хусусиятларини ифодалайди. Дарҳақиқат, жамиятнинг ривожланиш даражасини мезон сифатида танласак, ибтидоий жамиятнинг дунё манзарасини, қадимги Миср, Юнонистон ёки Римнинг дунё манзарасини, дунёнинг ўрта асрлардаги расмини ва бошқаларни ажратиш кўрсатиш мантиқан тўғри келади.

Табиат тасвирларини қадимги даврларда, неолит даврида топиш мумкин: осмоннинг рамзлари, ер сатҳини томонлари, ерлар, сайёралар. Бироқ, композиция ҳақида гапириш учун асослар йўқ; ибтидоий одамнинг расмлари жуда хаотик ва девор текислигига тарқалган ҳолда тасвирланган. Ибтидоий одам расм чизишда бевосита натурани кузатиш ва тақлид қилишга таянган.

Қадимги Шарқда эса, манзара элементлари қабрлар ва саройлар деворларининг безакларида (Оссурия, Миср), асосан ов ва балиқ овлаш сахналарида учрайди. Тасвирлар асосан мифологик маънога эга бўлиб рассом ўз ишида қатъий канонга амал қилишган.

“Овчилар” (неолит). Ибтидоий санъат. Зараутсой. Термез.

Шу билан бирга, қадимги усталар ўз асарларида симметрия, асимметрия, ритм кўришининг композиция қоидаларини маҳорат билан қўллай бошлаганлар.

“Нил бўйида ов” - милoddан аввалги 2-минг йиллик ўрталарида Фивадаги қабрлардан олинган девор расмлари.

Мисрликларнинг дунё тасвири миср маданиятининг ўзагини ташкил этувчи “абдий ҳозирги” ғоясини ўзида мужассам этган. Бутун ҳаёт ва санъат инсонни абдий кейинги ҳаётга тайёрлашга қаратилган эди. Шунинг учун қадимги Миср рассомлари томонидан яратилган тасвирлар вақтдан ташқари, абдий, маҳобатли бўлиб, ўзига хос шаклга ва канонда мустаҳкамланган маълум диний рамзийликка эга. Миср тасвирий санъати меъморчилик билан чамбарчас боғлиқ. Бу ҳажмнинг ва перспектива қисқартиришини йўқлигини тушунтиради. Улар атрофдаги дунёнинг уч ўлчамли объектларни тасвирини икки ўлчамли текислик қонунларига бўйсундирадидлар. Барча тасвирлар текисли чизиқли характерга эга. Кўпинча чизмага ўхшаш (“юқоридан” кўриниш) боғлар деб аталадиган девор расмларида табиат мотивларини кўришимиз мумкин.

Саҳна тўғридан-тўғри Нил ёки канал (ўнгда) қирғоғида жойлашган ва девор билан ўралган ҳашаматли боғни ифодалайди. Кириш ҳам сув томонида жойлашган. Марказда узумзор, чап томонда турар-жой биноси жойлашган. Ўрдақлар, лотуслар ва папирусли ҳовузлар боғ бўйлаб тарқалиб, кичик боғлар билан алмашади. Мархум, шубҳасиз, фахрланаётган бундай боғ, шунингдек, Мисрнинг мусавффо иқлимида дам олиш маскани ва абдий саодатли ҳаёт тимсоли сифатида рамзий маънога эга эди.

Нақшга ўхшаш манзара мотивни масалан, Сен-неджем қабрида учратиш мумкин. Тасвирларда биз бундай манзара композицияларининг декоратив хусусиятга эга эканлигини ва табиат кўринишларнинг стилизациялашган тасвири билан гиламга ўхшашлигини кўраемиз.

Сент-нефер қабри: бог. Милоддан аввалги 1410 йил.

Дафн хонасининг шарқий деворидаги расмнинг парчаси. Милоддан аввалги 1294 йил атрофида (Рамсес II ҳукмронлиги). Дафн хонасининг шарқий деворининг катта композициясидан парча Иару далалари - қадимги Мисрнинг “жаннати”, у ерга ҳар бир марҳум тушишини хоҳлаган. У ерда ариқлар бўйлаб гўзал дарахтлар ўсади, уларнинг соясида қабр эгаси ўзини тетиклаштиради. Бу ғоя Қадимги Мисрнинг иссиқ иқлимида долзарб эди.

Антик даври девор расмларининг сақланиб қолган баъзи қисмларидан Помпей, Геркуланум ва Римдаги қадимий бино деворларидаги юнон асл нусхаларининг Римда олинган нусхаларидан қадимги манзара ҳақида тасаввурга эга бўлишимиз мумкин. Масалан, Римдаги Эсквилинада безатилган хона топилган, унинг барча деворларида мифологик қахрамон Одиссейнинг саёҳатлари саҳналари билан манзара композициялари тасвирланган. Улар перспективадаги манзаралар сифатида яратилган ва ундаги эркин жойлаш-тирилган инсон фигуралари жонлантирилган.

Қадимги Юнонистон ва Рим усталари ўз ишларида қузатиш усулидан фойдаланадилар, гарчи улар одатда инсон қиёфасидан ажралмас бўлса ҳам, манзара элементлари ҳайратланарли даражада ҳақиқийлик билан етказилган. Табиат образи инсон ва худоларнинг ғайриоддий мавжудлик доираси сифатида қабул қилинади. Шу билан бирга, манзараларнинг ҳаққонийлиги иллюзия каби, гўё одамлар ерда мустаҳкам турмагандай кўринади.

1. *Одиссейнинг ҳамроҳлари лестригонияликлар мамлакатига киришмоқда.
Рим. Эсквилинедаги уй. Фреска.*
2. *Манзара. Фреска. Эр.1-аср бошлари. Помпей.*

Римда кенгликнинг чуқурлигини тасвирлаш усуллари яхши маълум эди. Буни турар-жой бинолари деворларидаги расмларда, масалан, денгиз бўйидаги виллалар тасвирланган перспектива манзараларида кўриш мумкин. Виллалар, портиклар ва боғлар тасвирлари билан меъморий манзаранинг кўринишига тегишли мавзуси сеvimли бўлган ва аристократик ҳаёт идеалини акс эттирган.

Фронтон тасвири. Помпей. Марк Лукрециянинг уйи.

XVI-XV милoddan avvalgi asrларда Крит санъатида манзара мотивлари кенг тарқалди, бу ерда биринчи марта фауна ва флоранинг ҳиссий жиҳатдан ишончли бирлиги ҳақидаги таассуротга эришилади.

Антик санъатда санъатни илмий тушуниш усулини белгилаб берган қадимги усталар ўз шогирдларини табиатни ўрганишга, унинг гўзаллигини кузатишга, бадий муаммоларни ҳал қилишга ижодий ёндашишга ундашган. Улар санъатнинг юксак муаммоларини, жумладан, воқеликни фазовий ифодалаш, чизиқли тасвирлаш, бадий фазовий кенгликни ва табиат кенглиги ўртасидаги муносабатлар масалаларини ҳал қилишга интилдилар.

Қадимда Хитойда, кейинроқ Японияда табиатни дунёқурилмаси қонунларининг тимсоли сифатида ифодаловчи манзара санъатнинг энг муҳим жанрига айланди. Манзара мустақил жанр сифатида ўрта асрларда Хитойда биринчи марта VI асрда пайдо бўлган. Табиат тасвирлашда нафақат фон сатҳига, балки сажда қилиш объектига ҳам айланади. Дунё – “инсон ва табиат” - ўз қонунларида бирлашган. Унинг моҳияти икки тамойилнинг ўзаро таъсиридадир – “инь” (сувлар) ва “ян” (тоғ). Хитой манзараси “шаьшуи” (“тоғлар-сувлар”) деб аталаувчи табиатнинг асосий кучларининг бу ўзаро таъсирини ифода этди. Хитой рассомлари ҳеч қачон натурадан ранглавҳалар чизмаган, қораламалар ишламаган. Рассом бўлиш учун тажрибасиз рангтасвирчи кўп саёҳат қилиши, табиатни кузатиши ва мулоҳаза юритиши керак эди. “Рангтасвир ҳақида эслатмалар: мен кўрган ва эшитганларим” трактатасининг муаллифи Го Жо Сюй шундай деб ёзган эди: “Агар сиз ўзгаришларни тушунмоқчи бўлсангиз, табиатнинг руҳини севмай бўлолмайсиз, унинг моҳиятини тиришқоқлик билан, унинг буюклиги - атрофида саёҳат қилмасдан ва унга етарлича тўйинган ҳолда қарамасдан тушунолмайсиз” [2, Б.57].

Гу Кайчжи “Ло дарёсининг пери”, 220-420 йи. Ипақдаги горизонтал ўрама варақ. Сюжет асосида шоир Цао Чжининг (129-232) Ло дарёсининг гўзал аҳолисига бўлган севги ҳикояси тасвирланган.

Хитойлик рассомлар ўрамларда манзара чизган. Бундай ҳолда, композиция вертикал равишда (деворда кўрсатиш учун мўлжалланган) ёки горизонтал (аста-секин очиш ва кўриш учун мўлжалланган) тасвирланган.

Улар ўзларининг композицияларида параллел перспективадан фойдаланганлар, бунда узоқроқда жойлашган объектлар юқорида ва яқиндаги нарсалар пастда жойлашган. Манзара композицияларининг хилма-хиллиги ҳайратга солади: уларнинг баъзилари жуда ҳам ихчамдир, бошқалари ўзларининг яхлитлигини сақлаб, инсонга табиат ҳаётининг энг нозик тафсилотларини очиб беради. Манзара расмининг ажойиб устаси рассом Ли Чжаодао эди. Лининг кўплаб рассомлар учун эталон ва намуна бўлган ижодий услуби унинг замондошлари ва авлодлари таърифларидан ҳам маълум. Ли Чжаодао ўрамнинг энг кичик тафсилотларини ёзар экан, ҳар доим кенг табиат оламининг ҳар бир қисми ўз ҳаётини яшайдиган, лекин айна пайтда табиат билан органик равишда ва узвий боғлиқ бўлган дostonнинг байрамон ва фантастик манзарасини яратишга интилган. Рассом кувонч ва ёруғликка тўла дунёни тасвирлаш учун ёрқин тўйинган ранглар: кўк-яшил, сут ранги оқ, охра жигарранг бирикмаси асосида қурилган махсус декоратив тизимдан фойдаланади ва уни тоғлар ва булутларнинг олтин контурлари билан тўлдиради, улар эса манзарага улуғвор, қахрамонона кўриниш беради.

Ли Чжаодао “Император Мин Хуаннинг Шуга саёҳати”, XI-аср. Инак, тушь, бўёқлар.

Бошқа хитойлик рассомлар табиатни ҳеч қандай сунъийликсиз, лекин оддий ва ҳатто кундалик ҳаётда тасвирлашган. Мисол учун, машхур рассом Ма Юаннинг манзараси, композиция марказида балиқчининг ёлғиз қиёфаси бўлган кичик қайиқ бўлиб, улкан сувлар орасида ифодаланган. Бутун асар қиш кунининг қайғули кайфиятига тўла.

Ма Юань “Қишки кўлда ёлғиз балиқчи”, XII-XIII асрлар.

Методика нуқтаи назаридан трактаталар қизиқарли бўлиб, тажрибасиз бошловчи манзарачи рассомларга маслаҳатлар: “Манзара рангтасвирига сўзбоши” (Цунь Пинь, V-аср), “Манзара тасвирига сўзбоши” (Цзун Бин), “Тоғлар ва сувлар ҳақида дискурс” (Ван Вэй, VII-аср), “Ўрмонлар ва сойларнинг юксак маъноси” (Го Си, XI-аср) ва бошқалар. Машхур манзарачи ва мусиқачи Цзун Бин ўз трактатида ёввойи табиат ҳақида мулоҳаза юритиш руҳни поклайди ва инсонга эркин табиат гўзаллигини англашга ёрдам беради, деб ёзган.

Рассом ва шоир Ван Вэй таъкидлаганидек, “тоғ чўққилари ўзгармас кўринишга эга эмас, дарахтларнинг тоғлари ҳам ўзгармасдир. Тоғлар дарахтлардан тикилган либосда, дарахтлар эса тоғда ўз таянчини топгандек. Дарахтлар кўп бўлмаслиги керак, акс ҳолда улар тоғларнинг гўзаллигини яширади. Тоғлар тартибсиз бўлмаслиги керак, акс ҳолда улар ўрмоннинг руҳини ҳис қилишингизга имкон бермайди [2, Б.46]. Кўриб турганимиздек, хитойлик манзара усталари мақсадли кузатиш, табиат моҳиятини англаш, маҳоратли композиция ечимлари табиат ҳолатини етказишда, манзарада маънавий, шеърий образ яратиш имконини беришини англаган.

Ван Вэй. “Қордан кейин тозалаш”. Ипак, бўёқлар.

Япония манзараси XII–XIII асрларда хитой манзараси асосида шаклланган. У табиат дунё ғоясини ўзининг улуғворлиги, яхлитлиги ва фазовий улуғворлигида ўзида мужассам этган, унинг асоси “тоғлар-сувлар” манзараси эди (японлар машҳур хитой жанрини “сансуига” деб аташни бошладилар). “Тоғлар-сувлар” - бу шунчаки сюжет мотивларининг белгиланиши эмас, балки дунёнинг асосий тамойиллари, уларнинг моддий тимсолидир: тоғ ёруғлик, ижобий тамойил - ян, сув эса – қоронғулик, салбий тамойил - ин. Ушбу тамойилларнинг ўзаро таъсири ва ижодий кучи рассом ўз манзарасида ифодаланиши керак эди. XIV-асрнинг ўрталаридан монохром манзара рангтасвирининг асосий турига айланди, асосан Дзэн сектаси монастирларида ривожланди. Манзара жанрининг гуллаб-яшнаши XV-XVI-асрларга тўғри келди, ўшанда Дзэсэцу (1393-1427) ва Сюбун (XV-аср ўрталари) каби буюк усталар ижод қилган. Улардан ташқари, ёввойи табиатнинг монохром манзаралари рассом-роҳиб Соами томонидан чизилган (1485-1525), Гэйами (1431-1485) – “Шаршара”, Минте (1352-1431) – “Тоғ оқими бўйидаги зоҳиднинг кулбаси”.

Рассом Сессю Тойонинг (1420-1506) ижоди қизиқ, унинг номи монохром манзара рангтасвирининг энг юқори гуллаши билан боғлиқ, яъни суйбокуга (“сув ва тушъ расмлари”). Бундай манзараларнинг композицияси ривоятга эмас, балки нозик ва қутилмаган ассоциацияларга, ритм ўзгаришига ва мураккаб мувозанатни яратувчи асимметрияга асосланади. Қадимги Хитой ёввойи табиат рангтасвирини ўрганган Сессю хитой услубида расм чизган ва кўплаб шогирдлар ва издошларга эга эди. Унинг манзарали монохром тушъ билан рангтасвири эркин табиатни қалбан тушуниш, кенгликнинг лаконик образли кўрсатилиши, юмшоқ туслар ва кучли чизиклар уйғунлиги билан ажралиб туради. Сессюнинг беқиёс дурдонаси бу “Қиш манзараси” картинаси (1480-йиллар). Сессю ва унинг ҳамкасблари услубидаги монохромли рангтасвирдан Канонинг отаси Масанобу (1437- 1530) ва унинг ўғли - Кано Мотонобу (1476-1559) шарафига машҳур япон Кано мактаби очилди. Бу мактаб XV-XVII-асрларда мавжуд бўлган. Унинг вакиллари кўпинча ўз асарларида ўрта асрлар Япониянинг ёввойи табиати - тоғлар, шаршаралар, бокира ўрмонларни тасвирлашган. Масалан, Кано Мотонобунинг “Шаршара” картинаси машҳур.

Бироқ, хитойлик рассомлардан фарқли ўларок, уларнинг япониялик ҳамкасблари битта умумий сеvimли мавзуга эга эдилар: Япония рамзи - ёввойи Фудзи тоғи.

*Утагава Хиросиге серияси: “Фудзининг ўттиз олтига кўриниши”,
1858. Материал, техника: рангли ксилография.*

Умуман олганда, Японияда манзара композициялари декоратив нуқтаи назардан энг фойдали бўлган индивидуал мотивларни ажратиб кўрсатиш тенденцияси билан график техник услуби билан ажралиб туради.

Трактатларда ёзишига кўра рассомлар нафақат кўрганларини тасвирлашга, балки уни назарий жиҳатдан асослашга ва тўпланган тажрибани келажак авлодларга етказишга уринишдан далолат беради. Шубҳасиз, буларнинг барчаси манзара жанрининг янада ривожланиши ва шаклланишига таъсир кўрсатди.

Уйғониш даври санъатида мустақил манзара жанрининг пайдо бўлиши учун зарур шарт-шароитлар шаклланаётган бир пайтда, илмий перспективани очилиши фундаментал аҳамиятга эга эди. Текисликда манзара композициясини перспектива асосида қуришнинг илмий тамойиллари Пьеро делла Франческо-нинг “Рангтасвир перспективаси тўғрисидаги трактатаси”да очиб берилган, бу ерда табиий мотивлар тасвири алоҳида нарсаларни санаб ўтиш орқали эмас, балки томошабиннинг нигоҳи текислик бўйлаб айланиб юриши мумкин, лекин бир бутунлик қонунларига бўйсунадиган яхлит композиция сифатида идрок этилади.

Манзарани ўқитиш методикасини ривожланишида Германиядаги *Дунай рассомлик мактаби* алоҳида қизиқиш уйғотади, унинг вакиллари Л.Кранах, В.Губер, А.Альтдорфер, А.Дюрер каби манзара рассомларидир.

Манзарани тасвирлаш жараёнида табиатни ҳиссий қайғуриш қобилиятга, унинг кайфиятини тасвирлашга алоҳида аҳамият берилди. Немис усталари, айниқса, бунга топографик тасвирлар, А. Дюрернинг аквареллари, А. Альтдорфернинг кичик ҳажмдаги рангтасвир композициялари мисол бўла олади.

Шу билан бирга, италиялик рассомлар ва Шимолий Уйғониш даври усталари ўртасидаги табиат тасвирига ёндашувдаги фарқи аниқланган. Италияликлар А.Мантеньи, Пьеро делла Франческа, Джорджоне, В. Тицианларнинг асарларида табиат инсон билан уйғунликда ажралиб туради, уларда меъморий муҳит катта ўринни эгаллайди. Нидерландиялик усталар Я. ван Эйк, Хуго ван дер Гуса, шунингдек, немислар А. Дюрер, А. Альтдорфер, Л. Кранах каттасида ёввойи табиат тасвирлари мавжуд.

XVI-аср ўрталарида П.Брейгель каттасининг ижоди манзара рангтасвирида ўзининг аҳамиятига кўра илғорлардан бўлди. Голландиялик рассом мозаикага ўхшаш кичик қисмлардан ташкил топган фантастик манзара композициялари ўрнига одамларнинг меҳнати ва ҳаёти билан боғлиқ табиатни кўрсатадиган асарларни яратади ва шу билан инсоннинг дунёдаги ўрни ва унинг табиатга муносабати мавзусини ҳал қилади. Бу унинг “Фасллар”, “Подаларнинг қайтиши” ва “Қордаги овчилар” туркумидаги асарлари.

П. Брейгель. “Қордаги овчилар”, 1565 йил.

Манзара рангтасвирининг Брейгель анъаналарини давом эттирган усталар орасида Якоб ва Абель Гриммер, Жак ва Рулант Савери, Ганс Боль ва Ян Брейгель Каттаси ажралиб туради. Улар фламанд реализми ютуқларини сақлаб қолди ва қисман ривожлантирди, бу XVII аср реалистик манзаранинг шаклланишига сезиларли ҳисса қўшди. Нидерландиялик рассомлар манзара рангтасвирининг ривожланишида етакчи роль ўйнаганлар. Улар атмосфера, фазовий кенгликни, ёруғлик ва ҳавонинг ўзаро таъсири, инсон ва табиатни бирлаштирувчи атроф-муҳит муаммоларини ҳал қила бошладилар. Ёруғлик ҳаво муҳитини ҳисси ва табиатнинг бирлигини яратиш голланд манзарачи рассомларини тусли колоритли ранг бериш техникасига олиб келади, бунда манзаранинг барча элементлари битта умумий туснинг соялари сифатида қабул қилинади. Голландиялик манзарачилари манзарадаги осмоннинг улкан фазовий ва ёруғлик аҳамиятини, осмон ва ер ўртасидаги бирликдаги муносабатни ва ернинг ҳар бир бурчагининг булутли осмоннинг маълум бир қисмига мос келишини аниқладилар.

XVII асрда классицизм санъатида идеал манзара тамойиллари шаклланди, унда оламнинг оқилона тузилиши қонуниятларига бўйсунувчи табиат образи асосий ўринни эгаллади. Франсуз рассоми Н. Пуссен асарларида идеал манзара қаҳрамонлик кўринишига ишора қилади. У қадимги мифологиядан саҳналарни ўз ичига олади. Бу “Геркулес ва Какус ўртасидаги жанг саҳнаси манзараси”. К. Лорреннинг асарларида идиллистик пасторал характер устунлик қилади (“Европани ўғирланиши”). Аксинча, барокко манзаралари табиатнинг офатли кучини улуғлайди. Бу П.П.Рубенснинг “Тош ташувчилари” картинасидаги манзарадир. Ушбу манзара композицияларида биз нафақат муаллифнинг шахсий хусусиятларини, балки давр дунёқарашининг хусусиятларини ҳам кўришимиз мумкин: меъёрлик, монандлик ва ақл ғояси, инсоннинг олижаноблиги ҳақидаги юксак тасаввурлари.

К. Лоррен “Европанинг ўғирланиши”, 1655 йил.

XVII - аср тасвирлашни ўргатиш методикаси тарихида янги педагогик тизим - **академик шаклланиш даври** ҳисобланади. Махсус ўқув юртлари - бадий академиялар ва санъат мактаблари очилди, уларда ўқув фанларидан бири **композиция** эди.

Турли санъат мактабларида манзара устида ишлаш методикаси устахона шароитида манзарани яратишга асосланган эди. Бундан ташқари, бу асар ҳақиқийдан шартлилик ва мавҳумлик билан ажралиб турадиган идеал табиатни ифодалаган. Бу даврда шартли, сахна орқасидаги уч кўринишли манзара композицияси тизими ниҳоят мустаҳкамланди ва қаламчилик ёки ранглавча ва тугатилган манзара асари ўртасидаги туб фарқи ўрнатилди.

XVII - асрда Голландияда манзара ниҳоят мустақил жанр сифатида пайдо бўлди. Ландшафтларнинг хилма-хиллиги пайдо бўлади: шаҳар, меъморий, денгиз, дарё, ўрмон, тоғ, қишлоқ турлари. Манзара рангтасвирининг турли мактаблари очилмоқда, уларнинг ҳар бири, қоида тариқасида, ландшафтнинг маълум бир турига устунлик беради. Бирок, устахонада манзараларни чизишда барча рассомлар томонидан қўлланиладиган **умумий метод** - табиий ёруғлик ва табиатнинг реал кенглигини тасвирлаш эди. Рангтасвир методи юпқа лессировкалар билан ишлашга, енгил тусли ўтишлар орқали манзарадаги ҳаво енгиллигида тасвирлашга асосланган. Голланд рассомлари (Я. ван Гойен, Я. ван Рейсдал, Рембрандт, Я. Вермер Делфтский) тизимни, ёруғ-ҳавойи перспективани ишлаб чиқдилар. Она табиат дунёси уларнинг расмларида ўзгарувчанлигида намоён бўлади. Голланд рассомларнинг расмларида биз кум тепаларни, ботқоқларни ва уфқда ёлғиз тегирмонлар билан узокқа чўзилган чексиз далаларни кўрамиз. Улар осмоннинг тасвирига ва осмон бўйлаб югураётган булутларга катта эътибор беришади. Булар Я. ван Рейсдалнинг “Вейкдаги тегирмон”, Я. ван Гойеннинг “Харлем денгизи” асарларидир.

Я. ван Рейсдал “Вейкдаги тегирмон”, 1661 йил

У манзара устида ишлашда композицион ва рангли тасвирлаш қобилиятларни ривожлантириш билан бирга рассом шахсиятининг маънавий фазилатларини ривожлантиришга аҳамият берди. Кўпгина Европа мамлакатларида голланд рассомларининг манзарани ўқитиш усуллари тизимини ривожлантиришда эришган кўплаб ютуқларига қарамай, табиатни тасвирлаш жанрининг декоратив каби кўришни ҳисоблашди. Рассомлар манзара композицияларини яратишда атрофдаги воқеликни реал тарзда тасвирлашга интилмаганлар, улар манзарани идеаллаштиришган.

XVII-XVIII асрларда манзаралар топографик аниқлик билан тарқалди, уларнинг ривожланиши биринчи навбатда алоҳида худудлар ва, айниқса, шаҳарларнинг кўринишини акс эттирувчи камера обскурасидан фойдаланиш билан боғлиқ эди. Шаҳар манзараларининг ажойиб усталари италияликлар А. Каналетто ва Б. Беллотто эди.

А. Каналетто “Буччинторонинг юксалиш байрамида қайтиши”, 1732 й.

XVIII-асрдан бошлаб Англия, Франция, Германия бадий академиялари ривожланишда давом этди. Классик жанрлар тизимида иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлган манзара XVIII-аср давомида табиат мотивларни классик композициянинг мавҳум конунларига бўйсундирадиган академик ҳаракатга айланди.

Францияда манзарани ҳар қандай шартлилик(конвенция)дан воз кечиб ва табиатнинг бевосита тасвирига яқинлашиш истаги кучайди. Санъат назарийчиси Роже Де Пиль ўзининг “Рангтасвир асослари курси” трактатида тарихий манзарага қишлоқ ва чорвачилик манзараларни карама-қарши қўяди. У ўқувчиларга табиатнинг умумлаштирилган бадий образини яратиш учун табиатни кузатиш, унинг гўзаллигини тасвирлаш, турли фаслларда ранглавҳалар ёзишни маслаҳат берди.

XVIII-аср охирига келиб инглиз реалистик манзаранинг мустақил мактаби вужудга келди. Бу ерда Қироллик Бадий Академияси асосчиси ва президенти Ж. Рейнольдснинг ижоди қизиқиш уйғотади. У ўз таълимотида санъат табиатдан нусха кўчирмаслиги керак, бу ижодкорнинг ижодий фикрлаш натижасидир; талаба пухталиқ билан табиатни ўрганиши керак, фақат “ўзимиз тасаввур қилган нарсани аниқ чизиш” учун [3, Б.25].

Россия бадий таълим тизимида манзараларни тасвирлаш методикаси Бадий академияда ўз ривожланишини XVIII асрдан бошлайди. Манзарани ўқитишнинг бутун жараёни классицизмнинг қадимги анъаналарига мувофиқ қурилган. Талабаларга манзара рангтасвирлари деб аталадиган дастурлар таклиф қилинди, унга кўра манзара расмнинг энг яхши намуналарига мувофиқ тузилиши керак. Агар таълим усуллари кўриб чиқсак, намуналардан нусха кўчириш муҳим рол ўйнади. Натурадан этюдлар бажариш, манзара композициялари яратиш амалиётда қилинмаган. Манзара мотивлари асосан сарой биноларини бўяшда декоратив панноларда ишлатилган.

Бадий академия мавжудлигининг дастлабки йилларида фақат умумий рангтасвир синфи мавжуд эди. 1767 йилда манзара синфи очилди, унинг ташкил этилишига перспектива ва театр декорацияси синфлари ёрдам берди. 1767 йилдан бошлаб А.Перезинотти - Бадий академиянинг профессори ва декоратив устаси, перспектива рангтасвиридан сабоқ берган. У академиядаги талабаларига баъзи харобалар ҳақида ёзиш учун топшириқлар берган. Мураккаб архитектура шакллари чукурликка ёриб ўтиш билан бирикмаси ва шартли ёруғлик тусларидан фойдаланиши узоқлик ва ёруғ ҳавойи иллюзиясини яратди.

А.А.Ивановнинг манзара устидаги ижодкорлиги ва ишлаш усуллари алоҳида қизиқиш уйғотади. Унинг XIX-асрнинг 40-йилларидаги манзаралари инновацион эди, улар инсоннинг табиатга мутлақо янги муносабатини кўрсатди. Олдинги манзарачи-рассомлари ўз расмларида барқарор ва ўзгармас нарсани етказишга ҳаракат қилишган, биринчи навбатда, манзаранинг чизикли ва ёруғлик-соя композициясига эътибор беришган ва рангнинг ёрқинлигини фақат кўк масофадаги чизикка имкон беришган.

Доимий натурадан ижод қилиб, А.А.Иванов очик ҳавода рангтасвирда ишлашнинг асосий тамойилларини ишлаб чиқди, улар ёруғ-соя ва манзаранинг рангдорлик бирлигидан иборат. Ранг муаммоларига катта эътибор бериб, у унга романтик ифодалилик ва қизгин жарангдорликни берди. Унинг асарларидан куёш нурлари ёғилди, табиат тўйимли ранглар билан порлади, янги ва соф ранглар билан янгради. П.П. Чистяков шундай деб ёзган эди: “Иванов Уйғониш даври рассомлари учун мажбурий бўлган шартли ёритишдан узоқлашди. Улар куёш нуридан қочишди... ва табиий ёруғликнинг барча турларини ўрганишни бошладилар ...” [4, Б.16].

Ўз манзараларида А.А.Иванов биринчи марта амалиётда дарахтлар, ер ва осмон ўртасидаги ранг муносабатларига боғлиқлигини тўлиқроқ кўриб чиқа бошлайди. Унинг манзараларида табиатни яқиндан ўрганиш юксак даражада умумлаштириш билан уйғунлашиб, натурага юксак ва тантанали характер бағишлайди. Рассом натурадан ишлашга аҳамиятли ўрин ажратди: “Портретда манзараларни ишлаш идеалдан кўра анча осон”, деди у.

А.А. Иванов. “Италия манзараси”, 1850-йиллар, акварель.

Бу изланишлар ва ютуқлар билан параллел равишда она табиатига, деҳқон ҳаётига қизиқиш аста-секин пайдо бўлади. Ушбу ўсишни А.Г. Венецианов бошлади. Унинг ижоди, энг аввало, деҳқон ҳаётини тасвирлашдир. Италия табиати ўрнига у рус қишлоғи дунёсини кашф этди. Манзаралар, албатта, идиллистик эди ва композиция анъанавий бўлиб қолди. У ўзининг ўқитиш мактабини, шунингдек, қизиқарли ўқитиш методикасини яратди, унда у натурага асосий ўрин берди. Натурани зеб-зийнатсиз, унинг гўзаллигидан келиб чиқиб бўяш зарурлиги ҳақида гапирди. Табиатни тасвирлаш натурадан, кузатиш ва хотирадан бўлиши керак. Шу билан бирга, натура оддий бўлиши керак, рангнинг жарангдорлиги бўёқларнинг оддий ёрқинлиги билан эришилади.

XIX-аср ўрталарига келиб санъат реалистик тараққиёт йўлига кирди. Академия талабалари академик манзараларни “композиция” қилишда давом этдилар ва Италиянинг гўзаллигини мақташди. Бироқ, аста-секин табиатни тасвирлашда классицизм услублари бадий таълим тизимида янги вазифаларни ҳал қилиш талабларига жавоб бермайди. Тасвирлаш текисликда куннинг турли вақтлари ва вақтларида доимий ўзгариб турадиган табиий табиат тўғриси яратишга ёрдам берадиган усулларни ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Бундай юксалиш XIX-асрнинг 2-ярмида бошланган, рус рассомлари манзара жанрига юқори баҳо берганлар (А.К. Саврасов, Ф.А.Васильев, М.К.Клодт, И.И.Шишкин, А.И.Куинджи, В.Д.Поленов). Ўша даврнинг кучли ғоявий ҳаракати натижасида миллий манзара мактаби шаклланди, бу ерда тўғридан-тўғри кузатиш ва натурали ранглавҳаларнинг маҳорат билан уйғунлашуви ва устахонада янада ишлаб чиқиш она табиатининг умумлаштирилган тасвирини яратишга олиб келди.

А.И. Куинджи реалистик манзара устаси сифатида 1894 йилда Бадий академияга манзара синфига раҳбарлик қилишга таклиф қилинди. У ўқувчиларда натурадан расм чизиш асосида кўриш хотираси ва тасаввурини ривожлантиришни манзаралар устида ишлаш бўйича касбий маҳоратни шакллантиришнинг асоси деб ҳисоблаган. А.И. Куинджи ўқувчилар натура ҳақидаги билимларнинг моҳиятини тўғри тушунишлари керак деб ҳисобларди, у шундай деди: “Фақат табиатдан таассурот олиш керак, фақат натурадан олинган ранглавҳалардан рангтасвирни ўрганиш керак. Ранглавҳалар шундай диққат билан ёзилиши керакки, кейинчалик ҳамма нарса хотирада қолади” [5, Б.9].

“Мен шогирдларимга шуни ўргатаман: рассомларнинг асарларида кўрган ҳамма нарсани унутинг ва ёмгирдан ҳўл бўлиб, қуёшда ялтираб турган тумбага қаранг. Унинг порлашини тушунинг, қандай ва нима учун порлашини аниқланг ва буларнинг барчасини ранглавҳада акс этинг. Асар чизаётганингизда эса, ҳали кўп майда-чўйдалар бўладиган ранглавҳага қараманг ва сиз уларни унутиб, асарда ёрқинлик таассуротининг моҳиятини керакли жойга етказасиз” [4, Б.28].

Шундай қилиб, унинг усули воқеликни ранглавҳа ёрдамида ўзлаштириш ва уни кейинчалик тасаввурга мувофиқ ижодий ўзгартиришдан иборат.

А. И. Куинджи. “Қайин боғи”, 1879 йил.

1890-йиллар ва 1900-йилларнинг бошларида бадиий педагогиканинг ривожланиши манзарага алоҳида қизиқиш билан ажралиб турди. Пленэр машғулоти нафақат рангасвирчи маҳоратининг зарур мактаби, балки ўқувчиларнинг маънавий камолоти воситаси сифатида ҳам кўриб чиқилди. Табиат воситалари орқали бадиий таълимдан тортиб, фуқаролик тарбияси ва дунёқарашни шакллантиришгача – бу ўқитувчилар томонидан ўқувчилар олдига қўйилган вазифа эди. Бу йилларда рус манзара мактабининг гуллаб-яшнаши И.И. Шишкин, А.И. Куинджи, В.Д. Поленов, В.А. Серов, И.С. Остроухов, К.А. Коровин, И.И. Левитан ижодлари билан боғлиқ.

Кейинчалик хотирадан қайта ишлаш ва тайёр асарни яратиш мақсадида натурадан ранглавҳаларни чизишга алоҳида эътибор берилди.

1939 йилда Д.Н. Кардовскийнинг ташаббуси билан В.П. Потемкин номидаги Давлат ўқитувчилар институти очилди, кейинчалик у Москва давлат педагогика институтининг бадиий-графика факултетига айлантирилди. У ерда манзарани ўргатиш махсус санъат муассасаларига хос бўлган принципиал хусусиятга асосланади. Талабалар табиатнинг бадиий образини яратиш қобилиятини ривожлантириш, асосан, мустақил иш жараёнида содир бўлади.

Табиатнинг бадиий образини яратиш учун энг характерлисини ажратиш, айниқса бу А.В.Куприн, Н.П.Кримов, Ю.И.Пименов манзаларида аниқ ифодаланган.

А.В.Куприн. “Веассал водийси, Крим”, 1937 йил.

1919-1930 йилларда Н.П. Кримов ўқитувчи сифатида жуда кўп ишлаган - Пречистинск амалий институтида, Олий бадиий-техник устахоналарда (ВХУТЕМАС) ва 1905 йил хотирасидаги Москва вилоят рассомлик мактабида. 1926 йилда у рангасвирда таниқли “умумий тус” назариясини шакллантирди, унда у ранг эмас, балки тус, яъни рангдаги ёруғликнинг кучи, бу рангасвирда асосий эканлигини ёзади. Фақат тусда тўғри олинган ранг бўёқ эмас, ҳақиқатан ҳам рангга айланади. Н.П. Кримов шам ёки гугурт нуридан фойдаланишни таклиф қилди.

Унинг жадвали талабалар учун яратилган, тус ва рангдаги муносабатлар манзарадаги ўзгаришларни тасвирлайди. Шундай қилиб, у талабаларни манзарадаги умумий тусни кўриш ва тўғри тасвирлашга ўргатган, тусдан кўра ранг бериш осонроқ эканлигини келтириб ўтган.

1934 йилда Бутунроссия Бадий академиясининг директори этиб тайинланган И.И. Бродский раҳбарлигида рангтасвир факультетларида ёзги пленэр амалиётини ўтказиш бошланди ва талабаларни мамлакат ютуқлари билан таништириш учун мамлакат бўйлаб саёҳатлар ўтказилди.

Урушдан кейинги даврда табиат воситаларидан фойдаланган ҳолда эстетик тарбия назарияси ва амалиётини янада ривожлантириш амалга оширилди. Бу борада Г.Г.Нисскийнинг ижодий усули қизиқ, манзаралари ҳайратланарли ифодалилиги ва индивидуал ўзига хос услуби билан ажралиб туради. У натурадан ранглавҳа ва қораламаларга мурожаат қилмасдан, асосан хотирадан чизган. Рассом “тўпланган” манзарани, натурадан эмас, балки синтетик манзарани афзал кўради. Унинг асарлари табиатдан олинган таассуротларнинг синтезини ифодалайди.

Г.Г. Нисский “Москва вилояти. Февраль”, 1957 йил.

Бадий таълими ва тарбияга доир илмий-методик изланишлар жадаллашиб борди. Кўпгина тадқиқотларда Д.Н. Кардовский [6], О.А. Лясковская [3], К.Ф. Юон манзарани ўқитиш методикаси масалаларига тўхталиб ўтади. К.Ф. Юон ўзининг “Рангтасвир ҳақида” [7] китобида манзарани тадқиқ қилади, Европа ва Шарқ манзаранинг хусусиятларини кўрсатади ва бу жанрнинг бошқалардан фарқи ҳақида гапирди. У ўз методикасида хотирадан ишлашга эътибор бериб, натурадан ранглавҳаларга муҳим ўрин ажратди. Умуман олганда, унинг фикрича, иш шаклдан ёруғлик ва ранггача таҳлил ва синтез орқали бориши керак.

60-йилларда педагогика институтларида тасвирий санъат ўқитувчи кадрлар тайёрлаш бўлган бадий-графика факультетлари очилди. Ушбу факультетларда манзара ўргатиш пленэр амалиёти доирасида олиб борилади, бу даврда манзара композицияларида бадий образ яратишга етарлича эътибор берилмайди. Манзара учун образли ечимни ишлаб чиқиш топшириқлари кўпроқ мустақил бажариш учун мўлжалланган.

Ҳозирги вақтда манзара жанри ҳам рассомлар, ҳам санъат назариётчилари орасида машҳурдир. Манзарани ўргатиш бўйича кўплаб илмий-оммабоп адабиётлар ва ўқув қўлланмалар, ҳатто тасвирий саводхонлик асосларини билмаган одамлар учун ҳам нашр этилади. Манзара устида ишлаш жараёнида талабаларнинг қобилиятларини ривожлантириш муаммоси бўйича илмий изланишлар давом этмоқда, аммо бу масалалар асосан бўлажак ўқитувчиларни ташвишга солмоқда. Сўнгги йилларда рассомлик ва бадий-педагогика олий ўқув юртлари талабалари томонидан манзара бажариш табиат қонунларини тушунишнинг асосий воситаси сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолди ва пленэр амалиёти етакчи ўринни эгаллади.

ИҚТИБОСЛАР. СНОСКИ. REFERENCES

1. Apollon. Tasviriy va dekorativ san'at. Arxitektura: Terminologik lug'at / tahrirlangan. ed. A.M. Kantora. - M.: Ellis Luck, 1997. - 736 p.
2. Аньчжи, Ч. История китайской живописи /; пер. с англ. С. Демина. - Ростов н/Д.: Феникс; Краснодар: Неоглори, 2008. - 350 с.: ил. Стр. 57.
3. Лясковская О.А. Пленэр в русской живописи XIX века.- М.: Искусство, 1966. - 316 с. –25б.
4. Маслов, Н.Я. Пленэр : практика по изобразит, искусству, учеб, пособие для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. / - М. : Просвещение, 1984. - 112с.: ил. – 16 бет.
5. Смольянинов И.Ф. Природа в системе эстетического воспитания : кн. для учителя / - М. : Просвещение, 1984. - 207 с. : ил. – 9 бет.
6. Пособие по рисованию: учебное пособие для архитектурно-художественных вузов / под ред. проф. Д.Н. Кардовского. - М - Л. : ГОССТРОЙИЗДАТ, 1938. - 163 с.
7. Юон, К.Ф. О живописи. - Л. : ИЗОГИЗ, 1937. - 281 с.
8. Абдирасилов С., Толипов Н., Орипова Н. Рангтасвир. Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2006.
9. Абдирасилов С., Азимов Б. Рангтасвир. Т.: Мусика нашриёти, 2011.
10. Молева Н.М., Белютин Э.М. Выдающиеся русские художники-педагоги. - М.: Просвещение, 1991.
11. Abdirasilov, S. F. (2022). Patriotic Education of Schoolchildren by Means of National Fine Arts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(5), 52-58.
12. Абдусаломходжаев Нозим Низомхужаевич, Абдирасилов Сунатулла Файзуллаевич, & Акбархужаев Абдулазиз Ахмадходжаевич (2017). Мастер-класс живописи от мастеров. *Наука, образование и культура*, (9 (24)), 73-75.
13. Boltaboev A.K., & Abdirasilov S.F. (2023). METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS BY MAKING PENCIL DRAWINGS AND DRAFTS. *Экономика и социум*, (3-2 (106)), 57-60.
14. Komoldinov S.J., & Abdirasilov S.F. (2023). ON THE INTEGRITY OF ILLUSTRATION IN PAINTING LESSONS AND ITS RELATIONSHIP WITH COMPOSITION ACTIVITY. *Экономика и социум*, (3-2 (106)), 168-171.
15. S. Abdirasilov, & B. B. Kurbanov. (2022). PORTRET JANRIDA ORQALI TALABALARDA BADIY OBRAZNI SHAKLLANTIRISH. *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, 1(2), 53–59. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/282>
16. Abdirasilov, S., & Maxkamova, S. (2019). Research of Structure of Fractals in a Life of Mankind and Fine Arts Products. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 17(1), 302-305.